

Платоненко О. С.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАБОРОН. АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНОДОЗВІЛЬНОГО ТА ЗАГАЛЬНОЗАБОРОННОГО ТИПУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF LEGAL PROHIBITIONS. ANALYSIS OF THE GENERAL-PROHIBITION AND SPECIAL-PERMISSIVE TYPE OF LEGAL REGULATION

Статтю присвячено аналізу загальнодозвільного та загальнозаборонного (спеціально-дозвільного) типу правового регулювання з метою розкриття основних рис, практичних прикладів, суб'єктного складу та результатів, які досягаються у випадках застосування цих типів регулювання суспільних відносин. Додатково проводиться аналіз та визначення особливого місця правових заборон у типах регулювання правових відносин.

Об'єктом дослідження є основні типи правового регулювання, дослідження праць вітчизняних науковців щодо застосування на практиці правових заборон у межах загальнодозвільного та загальнозаборонного типу правового регулювання.

Ключові слова: тип правового регулювання, правові заборони, правові обмеження, права, загальнодозвільний тип, загальнозаборонний тип, спеціально-дозвільний тип, органи державної влади, суб'єкт правовідносин, правовідносини.

Стаття посвящена аналізу общеразрешительного и общезапрещающего (специально-разрешительного) типа правового регулирования с целью раскрытия основных черт, практических примеров, субъектного состава и результатов, которые достигаются в случаях применения данных типов регулирования общественных отношений. Дополнительно проводится анализ и определение особого места правовых запретов в типах регулирования правовых отношений.

Объектом исследования являются основные типы правового регулирования, исследования трудов отечественных ученых по поводу применения на практике правовых запретов в пределах общеразрешительного и общезапрещающего типа правового регулирования.

Ключевые слова: тип правового регулирования, правовые запреты, правовые ограничения, права, общеразрешительный тип, общезапрещающий тип, специально-разрешительный тип, органы государственной власти, субъект правоотношений, правоотношения.

The article is devoted to the analysis of the general-purpose and general-prohibition (special-permit) type of legal regulation, in order to reveal the main features, practical examples, subject structure, and the results that are achieved in cases of application of these types of regulation of social relations. In addition, the analysis and definition of the special place of legal prohibitions in types of regulation of legal relations is carried out.

The object of the research is the main types of legal regulation, the research of the works of domestic scientists on the application in practice of legal prohibitions within the general-purpose and general-prohibition type of legal regulation.

Key words: type of legal regulation, legal prohibitions, legal restrictions, rights, general-purpose type, general-prohibition type, special-permissive type, bodies of state power, subjects of legal relations, legal relations.

Сьогодні у теорії держави та права є багато позицій щодо класифікації правових відносин, яка полягає у їх розгляді за функціями, напрямками, за результатами досягнення результату, за галузями, за кількісним та якісним складом та інші. У цих класифікаціях є згадки про правові заборони, але вони не досліджені, не мають окремої класифікації саме правових заборон. Саме тому для спроби сформулювати практично-дієву класифікацію, необхідно дослідити та проаналізувати, використовуючи всі загальні та спеціальні методи позиції науковців. Одна з позицій класифікації правових заборон, запропонована О.С. Іоффе, розділяє правові заборони на такі:

- правові заборони спеціальні;
- правові заборони всезагальні.

Виходячи з цього, всезагальна правова заборона підлягає застосуванню за будь-яких умов (незалежно від наявних факторів, що якимось чином могли би вплинути на суб'єктів, які беруть участь у цьому правовідношенні). Наприклад, із норм, які визнача-

ють правосуб'єктність суб'єктів права чи компетенцію державних органів влади, виводиться всезагальна правова заборона для кожної сторони чи органу влади встановлювати правовідносини, які виходять за межі своєї правової дієздатності або повноваження. Наприклад, виходу за межі своєї правоздатності (або дієздатності) можна навести юридичні дії малолітньої особи. Малолітньою (відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України) є особа, яка не досягла 14 років. [3] Згідно з цим, у законодавстві міститься чіткий перелік юридичних дій, які може здійснювати малолітня особа:

1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Якщо малолітня особа за власним бажанням та діями стане учасником юридичної особи або самостійно укладе договір банківського вкладу, то вона вийде за межі своєї правоздатності. [4] Виходом за межі власних повноважень органів державної влади буде, наприклад, видання Державною Фіскальною Службою України довідки про склад сім'ї та кількість зареєстрованих осіб за певною адресою у встановленій законом формі (ці функції належать балансоутримувачу будинків, наприклад, об'єднанню співвласників багатоквартирного будинку), оскільки державна фіскальна служба здійснює лише чітко передбачені функції та завдання, наприклад, реалізацію державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) [2].

Спеціальні правові заборони розраховані на конкретну ситуацію і підлягають виконанню визначених умов та порядку [12, с. 16]. Іншою позицією зазначається, що необхідно розрізняти заборонні норми, що встановлюють приписи та заборони як такі, тобто як загальні заборони» [5, с. 35–42]. Загальні правові заборони у структурі права перетворюються не тільки у конкретні заборонні приписи, але й існують у загальній системі правових норм, зокрема правомочних та охоронних [7, с. 44]. Ключем до вирішення поставлених питань, які постають під час визначення юридичної природи правових заборон, є особливості двох основних типових методів (способів) правового регулювання, один із яких може бути названий «разрешительний» (рос.), а інший «дозволений». Перший спосіб регулювання несе в собі розуміння того, що правопорядок у цій сфері соціально-політичних відносин забезпечується відповідно до припису «дозволено лише те, що дозволено законом». А другий спосіб, регулює такі ж відносини, але за формулою «дозволено все, що прямо не передбачено законом». [7, с. 44] Але є й інші позиції, щодо пояснення розподілу систем правових дозволів, що безпосередньо працюють із правовими заборонами.

У вітчизняній юридичній літературі під типом правового регулювання розуміють особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні способів (дозволів і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права [13, с. 467]. В інших наукових працях тип правового регулюван-

ня інтерпретується як спосіб поєднання загальних юридичних дозволів і заборон щодо суб'єктів, відносини між якими регулюються правовими нормами [15, с. 302]. Загалом, необхідно погодитися з тим, що все ж таки тип правового регулювання – це особливий порядок правового впорядкування (гармонізації) суспільних відносин, який виражається в певному поєднанні способів для задоволення інтересів суб'єктів права [16, с. 433]. Залежно від пріоритету мінімальних правових способів впливу на суспільні відносини (дозволів і заборон) розрізняють два типи правового регулювання:

– загальнодозвільний, що ґрунтується на загальному дозволі, в межах якого закон або інше джерело права встановлює заборони на здійснення конкретних дій. Тобто оснований на принципі, що «дозволено все, що не заборонено законом або іншим джерелом права» (дозволено все, крім того, що безпосередньо заборонено законом або іншим джерелом права). Доцільно зазначити, що цей принцип права знайшов зовнішню об'єктивізацію вже у п. 5 французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року, відповідно до цього типу регулювання піддаються цивільні, сімейні, трудові, житлові та інші правовідносини. А також загальнодозвільний тип правового регулювання сприяє розвитку ініціативності, самостійності в ухваленні рішень;

– загальнозаборонний (спеціально-дозвільний), що ґрунтується на загальній забороні, в межах якої закон або інше джерело права встановлює конкретні дозволи. Тобто оснований на принципі, що «заборонено все, що прямо не дозволено законом або іншим джерелом права» (дозволено тільки те, що прямо передбачено законом або іншим джерелом права). За цим типом регулювання встановлюються правові статуси та функції державних службовців, посадових осіб, державних органів та установ ті інших суб'єктів державної влади. Загальнозаборонний тип правового регулювання найчастіше застосовується в публічному праві та потребує чіткого впорядкування суспільних відносин, послідовної реалізації принципу законності. Можна надавати йому різних форм, наприклад: «заборонено все, що прямо не дозволено законом» або «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

Характеристика окреслених типів правового регулювання відіграє фундаментальну роль у теорії права, бо надає змогу з'ясувати, як і в якому поєднанні глибинні елементи структури права – дозволи та заборони – впливають на його особливість, на здійснення через механізм правового регулювання соціальної свободи в її єдності із соціальною відповідальністю. Саме завдяки цьому можна виділити чіткі специфічні закономірності. Якщо перед нами загальна заборона, то їй кореспондує тільки конкретний дозвіл. А, якщо законодавець установив загальний дозвіл, то йому, за логікою дійсних зв'язків, має відповідати конкретна заборона [6, с. 219].

У демократичній правовій державі застосування загальнодозвільного типу правового регулювання характерне для впорядкування насамперед поведін-

ки фізичних осіб, а загальнозаборонного – для врегулювання діяльності держави, її органів та посадових осіб. Тому під час здійснення правового регулювання змісту й порядку реалізації культурних прав і свобод людини та громадянина в порядку застосування зазначених типів правового регулювання також виявляються певні особливості.

У цьому контексті потрібно зазначити, що (згідно з Постановою Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 року № 757–XIV) до принципів державної політики в галузі прав людини належать такі: по-перше, визнання презумпції особистої свободи людини відповідно до положення, згідно з яким дозволено все, крім того, що прямо забороняється законом; по-друге, визнання обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до положення, за яким дозволено лише те, що прямо передбачається законом [1].

Якщо питання забезпечення дозволено все, що не заборонене, не виникає додаткових питань, то спеціально-дозвільний тип потребує додаткового аналізу, оскільки забезпечення цього принципу впливає і на обсяг прав окремих суб'єктів (фізичних осіб) правовідносин. По-перше, цей принцип покликаний забезпечити ефективне та прогнозоване функціонування всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, оскільки зобов'язує їх діяти лише у визначених Конституцією та законами України межах і лише у закріпленій ними спосіб. С.С. Алексєєв зазначав, в умовах демократії головне полягає у тому, що позитивне право перестає бути додатком державної влади, право ніби «мінється місцями» з державою, утверджується верховенство права, воно піднімається над державною владою; це і є тим, що прийнято вважати правовою державою. [8, с. 49]

По-друге, спеціально-дозвільний принцип у поєднанні із загально-дозвільним забезпечує широкі можливості для вільного функціонування й розвитку усіх інститутів громадянського суспільства, оскільки шляхом установлення правових меж діяльності органів публічної влади та їх посадовців фактично закріплює сферу життя суспільства, вільну від владного втручання. Спеціально-дозвільний принцип є необхідною передумовою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, бо пов'язує державу та її органи правом, зобов'язуючи їх діяти у правових межах, у правових формах та правовими способами. Тобто виконання саме цього принципу є основою для забезпечення демократичного об'єму прав та свобод громадянина.

По-третє, безпосереднім важливим наслідком практичної дії цього принципу є стабільність правової системи держави, а тому і стабільність конституційного ладу та його засад. [10]

Аналіз Конституції України свідчить, що спеціально-дозвільний принцип належить до норм-принципів, оскільки він знайшов своє безпосереднє нормативне закріплення щонайменше у двох нормах Основного Закону нашої держави – у ч. 2 ст. 6 та ч. 2 ст. 19. Водночас особливості його закріплення зазначеними

конституційними нормами вимагають більш глибокого дослідження їх співвідношення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України, «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Частина ж 2 ст. 19 Основного Закону України закріпила цей принцип в іншому формулюванні, а саме: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Порівняльно-правовий аналіз змісту цих норм Конституції України дозволяє зробити декілька важливих висновків, що дозволять правильно розуміти та практично застосовувати спеціально-дозвільний тип під час регулювання правових відносин.

Отже, ч. 2 ст. 6 Конституції поширює свій регулювальний вплив виключно на єдиний орган законодавчої влади (Верховну раду України), на органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України та інші органи державної виконавчої влади) та на органи судової влади, а ч. 2 ст. 19 говорить, що вплив поширюється на органи державної влади в широкому сенсі та на органи місцевого самоврядування, а також на їх посадових осіб. Тому виникає запитання про те, як саме співвідносяться вищезазначені конституційні положення та на які саме органи державної влади розрахована нормативна дія ч. 2 ст. 19 Основного Закону України. Адже за Конституцією, окрім органів законодавчої, виконавчої та судової влади, в нашій державі ж також пост Президента України і низка інших державних органів, що займають особливе місце в державному механізмі України. Окрім того, зважаючи на формальний нормативний зміст ч. 1 ст. 6 Конституції, існує й проблема невизначеності місця та ролі в державному механізмі інституту глави держави, бо ця конституційна норма не передбачає здійснення державної влади іншими, не перерахованими в ній органами. Це вже призводить до виникнення питань, які пов'язані з дією спеціально-дозвільного принципу: чи поширюється його вплив на главу держави; наскільки обґрунтовано є концепція про наявність у Президента України так званих «дискреційних повноважень», як це доводять деякі науковці. [9, с. 98-107] Оскільки, як зазначає Ф. фон Гаєк, дискреція – це шпарина, через яку може втекти свобода кожної людини. [11, с. 218]

Інша сторона, якщо частина 2 статті 6 Основного Закону України встановлює, що межі повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади закріплено лише у Конституції України, то частина 2 статті 19 суттєво розширює межі правового обмеження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, закріплюючи те, що вони діють у межах повноважень, які передбачені не лише Конституцією, а й законами України, а це має надзвичайно велике значення, оскільки дозволяє державі через законодавче регулювання суттєво розширяти сфери своєї державно-владної діяльності. Тобто її межі, з одного боку, залишаються недостатньо чіт-

кими, а з іншого – є досить динамічними, що створює передумови для зловживань із боку державних органів. І конституційно-правова практика України яскраво підтверджує, що, з одного боку, це не сприяє узгодженому й ефективному функціонуванню різних державно-владних структур, а з іншого – становить безпосередню загрозу стабільності конституційного ладу. Адже за дійсної моделі форми правління політичні сили, що отримують чи утворюють більшість у парламенті за результатами виборів, дуже часто не можуть відмовитися від спокуси законодавчого перерозподілу повноважень, які недостатньо чітко визначено в Конституції.

Опосередковано закріплено спеціально-дозвільний принцип і у статті 3 Основного Закону України, яка проголосила людину найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи та їх гарантії визначальними щодо змісту і спрямованості діяльності держави. Адже принцип поваги і непорушності прав людини передбачає, що в міжнародному і внутрішньому праві демократичних держав права людини розглядаються як вища правова цінність, а їх утвердження і забезпечення є першочерговим обов'язком держави. До того ж однією з найвищих цінностей людини є свобода, оскільки тільки в умовах свободи людина може сформуватися як особистість. Тому захист і по-

вагу до особистої свободи людини необхідно розглядати як один із найважливіших обов'язків держави. [14, с. 16]

Проведене дослідження особливостей регулювання дозволяє зробити деякі висновки щодо сутності спеціально-дозвільного принципу: а) його закріплено не однією, а цілою низкою конституційних норм; б) його конституційне закріплення є суперечливим, непослідовним та незавершеним; в) для забезпечення ефективності його дії необхідно під час подальшого конституційного реформування редакційно змінити декілька норм Конституції України, якими закріплено цей принцип; г) його конституційне закріплення і спрямованість нормативної дії покликані забезпечити панування в державі й суспільстві режиму конституційної законності та правопорядку; ґ) його практична дія є одним з ефективних засобів забезпечення стабільності та непорушності конституційного ладу, основи якого закріплено в Конституції України. [10] А найголовніше, що забезпечення дії загальнодозвільного та спеціально-дозвільного типу регулювання правових відносин здійснюється через установавання правових заборон, оскільки встановлення прав, обов'язків, меж (у яких той чи інший суб'єкт має здійснювати діяльність) є правовою заборонаю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 р. № 757–XIV// Відомості Верховної Ради України. 1999. № 35. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14/print>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну фіскальну службу України» від 21 травня 2014 року за № 236, із останніми змінами від 27.08.2016 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF/print>.
3. Сімейний кодекс України із останніми змінами від 28.08.2018 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
4. Цивільний кодекс України із останніми змінами від 02.08.2018 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.
5. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. Москва, 1989. С. 35–42.
6. Алексеев С.С. Общая теория права: Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2009. С. 219.
7. Алексеев С.С. Правовые запреты в структуре советского права. Правоведение, 1973. № 5. С. 44.
8. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва, 1999. С. 49.
9. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: Монографія. Харків, 2008. С. 98–107.
10. Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у кнституційно-правовому регулюванні. Правові науки України (збірник наукових праць). URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10078.html>.
11. Гаск Ф.А. Конституція свободи / Мирослава Олійник (пер. з англ.), Андрій Королишин (пер. з англ.). Львів, 2002. С. 218
12. Иоффе О.С. Юридические нормы и человеческие поступки. Актуальные вопросы советского гражданского права. Москва, 1964. С. 16.
13. Коталейчук С.П. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. Київ: КНТ, 2011. С. 467.
14. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 16.
15. Теорія держави і права. Академічний курс: Підруч. / [О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.]; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008., С. 302.
16. Теорія держави та права: Підруч. / [С. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011., С. 433.